

POLSKI SPISZ

Polski Spisz - niewielki region etnograficzny i geograficzny w południowej Polsce; północno-zachodni skrawek Spisza (ściślej rzecz biorąc - Zamagurza Spiskiego) należący do Polski.

Ogólnie

Polski Spisz leży między granicą polsko-słowacką na południu, rzeką Białką na zachodzie i północy oraz rzeką Dunajec na zachodzie. Historycznie do Spisza należy również pas terenu na północ i zachód od obecnego koryta Białki, a to wskutek zmiany koryta tej rzeczki w XVII wieku. Powierzchnia regionu wynosi 195,5 km².

Przez północną część polskiego Spisza równoleżnikowo przebiega grzbiet Pienin Spiskich. Dalej na południe leży obniżenie, zajęte przez doliny potoków Łapszanka i Trybski Potok. Za tym obniżeniem, już na granicy ze Słowacją, wznosi się grzbiet Magury Spiskiej z najwyższym szczytem Polskiego Spisza - Kuroszowskim Wierchem (1040 m n.p.m.).

Polski Spisz nie stanowi samodzielnej jednostki administracyjnej. Tworzy go 14 wsi w trzech gminach:

1. Gmina Bukowina Tatrzańska (powiat tatrzański):
 - Czarna Góra (słow. Čierna hora, węg. Feketebérc),
 - Jurgów (słow. Jurgov, węg. Szepesgyörke),
 - Rzepiska (słow. Repiská, węg. Répásfalu),

2. Gmina Łapsze Niżne (powiat nowotarski; jedyna w całości leżąca na Polskim Spiszu):

- Falsztyn (słow. Falštin, węg. Falstin),
- Frydman (słow. Fridman, węg. Frigyesvágása),
- Kacwin (słow. Kacvín, węg. Szentmindszent),
- Łapszanka (słow. Lapšanka, węg. Kislápos),
- Łapsze Niżne (słow. Nižné Lapše, węg. Alsólápos),
- Łapsze Wyżne (słow. Vyšné Lapše, węg. Felsőlapos),
- Niedzica (słow. Nedeca, węg. Nedec),
- Trybsz (słow. Tribš, węg. Újterebes),

3. Gmina Nowy Targ (powiat nowotarski):

- Dursztyn (słow. Durštin, węg. Dercsény),
- Krempachy (słow. Krempachy, węg. Bélakorompa),
- Nowa Biała (słow. Nová Belá, węg. Újbéla).

Atrakcje

Kultura ludowa Spisza, z pochodzenia górska, a poddana przez stulecia wpływom węgierskim i słowackim, jest w skali Polski unikatowa. Górale spiscy mają specyficzny lokalny ubiór ludowy, specyficzny sposób budowy zarówno wsi, jak i poszczególnych zagród.

Charakterystyczna dla Spisza, a nietypowa dla reszty Polski, jest architektura murowanych kościołów we Frydmanie, Niedzicy, Trybszu, Łapszach i Kacwinie. Cennym zabytkiem jest drewniany kościół w Jurgowie. Interesujące są pasterskie szalasy na halach na południe od Jurgowa. Unikatowe dla Polski są specyficznej budowy spichrze, tzw. sypańce, zachowane w Kacwinie.

Zabytkiem o długiej i intrygującej historii jest zamek w Niedzicy. Atrakcją turystyczną jest zaporą na Dunajcu. Utworzone przez nią Jezioro Czorsztyńskie jest ośrodkiem rekreacyjnym.

Zalesione, górskie tereny polskiego Spisza oferują wiele możliwości uprawiania turystyki. Wytyczono kilka tras rowerowych. W zimie działają wyciągi narciarskie w Niedzicy i Kacwinie.

Dzieje Polskiego Spisza

Przed 1918

Obszary dzisiejszego Polskiego Spisza od XIV wieku należały do Królestwa Węgier. Nie wchodziły w skład ziem objętych zastawem spiskim. Następnie obszary te dzieliły losy całego Spisza. Ośrodkiem władzy na Zamagurzu stał się zamek w Niedzicy, wzniesiony około 1320 przez ród Berzeviczych - pierwszych feudalnych panów tych terenów. Berzeviczy władali zachodnim Zamagurzem do początku XVI wieku. W czasach anarchii na Węgrzech tereny te przechodziły z rąk do rąk. W drugiej połowie XVI wieku władali tymi obszarami także polscy magnaci - Hieronim Łaski, a po nim jego syn Olbracht Łaski. Ten ostatni sprzedał swoje prawa do Zamagurza Jerzemu Horvathowi z Palocsy. W rękach rodu Horvathów Zamagurze pozostawało przez około stulecie. Kolejne perturbacje pod koniec XVII wieku, związane z wojnami religijnymi i węgierskimi powstaniem antyhabsburskimi, oddały te tereny pod władzę rodu Giovanellich. Dopiero w 1776, po definitywnym objęciu władzy na Węgrzech przez Habsburgów, Zamagurze wróciło w ręce Horvathów. Od połowy XIX wieku, po likwidacji stosunków feudalnych, majątki szlacheckie na Zamagurzu przeszły w ręce węgierskiego rodu Salamonów (w Niedzicy) i niemieckiego rodu Jungenfeldów (w Falsztynie i Łapszach Niżnych), którzy utrzymali się na tych terenach aż do nastania PRL.

Lata 1918-1924

W odróżnieniu od terenów Spiszu położonych bardziej na południe i wschód, na dzisiejszym Polskim Spiszu przetrwała w zwartej masie ludność polska. Z tego powodu po rozpadzie Austro-Węgier pod koniec 1918 północny Spisz, obok północnej Orawy i Śląska Zaolziańskiego, stał się przedmiotem sporu między nowo powstałymi państwami sukcesyjnymi Austro-Węgier: Polską i Czechosłowacją. Obaj pretendenci opierali swoje żądania terytorialne na zasadzie etnicznej, jednak określenie przynależności narodowej Górali Spiskich okazało się problemem nie do rozwiązania. Strona czechosłowacka zmierzała do zachowania dotychczasowej granicy galicyjsko-węgierskiej, natomiast strona polska żądała przyłączenia do Polski sporych obszarów północnego Spisza.

Jesienią 1918 przez cały Spisz przetoczyła się fala politycznych demonstracji antyhabsburskich i antywęgierskich, po których stało się jasne, że Budapeszt utracił kontrolę nad lokalnymi władzami. Powstała próżnia polityczna, w której pierwszy ruch wykonała Czechosłowacja, podejmując próbę zorganizowania swojej administracji na spornych terenach. W połowie listopada 1918 w Starej Lubowli ukonstytuowała się polska Rada Narodowa Spisza. Zaraz potem na rozkaz ówczesnego wojskowego komendanta powiatu nowotarskiego Mariusza Zaruskiego oddziały polskiego wojska - Kompania Wysokogórska i strzelcy podhalańscy - zajęły Jaworzynę Tatrzańską i Zamagurze wraz z pasem otaczających je terenów. W toku tych działań wojska polskie zostały zatrzymane w potyczce pod Kieżmarkiem 8 grudnia 1919. Na zajętych terenach przystąpiono do tworzenia polskiej administracji. 24 grudnia 1918 w Popradzie i 31 grudnia 1918 w Chyżnem przedstawiciele polskiej i słowackiej administracji zawarli prowizoryczne porozumienia o rozgraniczeniu terenów działania polskiej i czechosłowackiej administracji na Spiszu.

13 stycznia 1919 pułkownik Vix, szef misji sprzymierzonych w Budapeszcie, powołując się na rozkaz naczelnego dowódcy sił sprzymierzonych marszałka Ferdynanda Focha, zażądał od rządu polskiego wycofania wojsk ze Spisza i Orawy. Jak się później okazało, marszałek Foch nie wydał takiego rozkazu, a działanie płk. Vixa było samowolne. Tym niemniej, wskutek kryzysu władzy w Warszawie, nie zweryfikowano tego na czas i wojska polskie zgodnie z rozkazem opuściły Spisz. 23 stycznia 1919 tereny te zostały zajęte przez wojska czechosłowackie. Do ponownego wypadu wojsk polskich na Spisz doszło latem 1919, gdy do północnego Spisza zbliżała się Węgierska Armia Czerwona. Kompania Wysokogórska została jednak wycofana po dotarciu do Matlar. Wycofanie wojsk polskich pozwoliło na odbudowę administracji czechosłowackiej, która przeciwdziałała aspiracjom polskim. Mając swobodę działania na miejscu, władze czechosłowackie prowadziły wśród Górali intensywną akcję propagandową i narodowościową. Polacy ze swojej strony utworzyli kilka organizacji budzących polskie poczucie narodowe wśród spiskich Górali i nadających publiczny rozgłos polskiej sprawie na Spiszu. W Krakowie powstał Narodowy Komitet Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala, któremu przewodniczył Kazimierz Przerwa-Tetmajer, a którego filarem był ksiądz Ferdynand Machay. W Zakopanem działał Związek Podhalań.

W początkach 1919 polsko-czechosłowackim sporem o Spisz, Orawę, Czadeckie i Zaolzie zajęła się Rada Najwyższa konferencji wersalskiej. W pierwszej kolejności sprzymierzeni nakazali Polsce i Czechosłowacji przeprowadzenie bezpośrednich rokowań, które przeprowadzono w Krakowie w lipcu 1919, ale bez rezultatów. Wobec fiaska rokowań, we wrześniu 1919 Rada Najwyższa zdecydowała, że o przynależności przygranicznych terenów Spisza rozstrzygnie plebiscyt. Polska żądała przeprowadzenia plebiscytu na całym żądanym obszarze, obejmującym ówczesne powiaty Kieżmark, Spiska Stara Wieś i Stara Lubowla oraz część powiatu popradzkiego na północ od drogi Smokowce - Milbach - Łomnica. Rada Najwyższa zgodziła się jednak na plebiscyt jedynie na terenie powiatu Spiska Stara Wieś oraz gmin Żdiar i Tatrzańską Javorina powiatu kieżmarskiego. Później z plebiscytu wyłączono jeszcze gminę Żdiar. Tereny sporne miały zostać obsadzone przez wojska francuskie i być zarządzane przez komisję sprzymierzonych. Jednak wojska francuskie obsadziły Spisz dopiero w kwietniu 1920, do tego w tak znikomej liczbie, że nie przeszkodziło to działaniom władz czechosłowackich. Tymczasem już w 1919 obie strony rozpoczęły nieprzebiegającą w środkach kampanię propagandową. W jej toku doszło do kilku zabójstw na tle politycznym - zabito dwóch czechosłowackich urzędników i jednego z polskich działaczy plebiscytowych, nauczyciela akademickiego ze Lwowa - Józefa Wiśmierskiego. W Spiskiej Starej Wsi działał polski komitet plebiscytowy z prof. Walerym Goetlem na czele. Przedstawicielem Polski przy komisji sprzymierzonych był dr J. Diehl.

Na początku lipca 1920 Polska znajdowała się w krytycznej fazie walk z bolszewikami. Wykorzystując tragiczne położenie Polski, rząd czechosłowacki wymógł na Polsce zrzeczenie się plebiscytu na Spiszu. 2 lipca 1920 Polska i Czechosłowacja podpisały w Spa w Belgii układ, mocą którego rezygnowały z plebiscytu i oddawały rozstrzygnięcie co do spornych odcinków granicy w ręce Rady Ambasadorów. Werdykt Rady zapadł szybko. 28 lipca 1920 Rada przyznała Polsce 13 spiskich wsi z 8 747 mieszkańcami, zajmujących łącznie 195,5 km². Do rozstrzygnięcia pozostał jeszcze spór o Jaworzynę i Żdiar, który został przedstawiony Lidze Narodów. Rezolucją powziętą na konferencji 12 marca 1924 Liga pozostawiła te tereny przy Czechosłowacji. W wykonaniu tej rezolucji Polska i Czechosłowacja 6 maja 1924 w Krakowie podpisały protokół o przebiegu granicy, który zatwierdziła Rada Ambasadorów 5 września 1924. Z polskich roszczeń pozostały jedynie ułatwienia w ruchu granicznym w Wysokich Tatrach. Dokonano również drobnych zmian przebiegu granicy w ramach jej ostatecznej delimitacji. Rozstrzygnięcie Rady Ambasadorów oceniono jako niekorzystne dla Polski, a cały spór - jako klęskę polskiej dyplomacji. Przyznany Polsce skrawek Spisza został odcięty od związanych z nimi gospodarczo terenów Jaworzyny Tatrzańskiej (doliny Białki). Przez całe międzywojenne dwudziestolecie północny Spisz był obszarem polskiej irredenty.

Przylączone do Polski tereny Spisza wraz z Orawą stanowiły powiat spisko-orawski z ekspozyturą starostwa w Łapszach Niżnych. W 1925 Polski Spisz włączono do powiatu nowotarskiego.

Lata 1938-1939

We wrześniu 1938 Polska zaczęła coraz wyraźniej artykułować żądania terytorialne wobec Słowacji. 25 października 1938 polski konsul generalny w Bratysławie przedstawił władzom autonomicznej już wtedy Słowacji wyraźnie sformułowane polskie żądania. Władze słowackie zgodziły się na podjęcie rokowań, jednak przystąpiły do nich dopiero po polskiej groźbie najazdu zbrojnego, przekazanej rządowi w Pradze 31 października 1938 przez polskiego posła Kazimierza Papée. Do wymiany not dyplomatycznych doszło 1 listopada 1938. Polska narzuciła Czechosłowacji miesięczny termin wytyczenia granicy zgodnej z polskimi żądaniami. Pierwsze posiedzenie komisji delimitacyjnej odbyło się 16 listopada 1938 w Żylinie. Po tym jak 18 listopada doszło do starć polsko-czechosłowackich w rejonie Czadcy, a 24 listopada - do ataku na polską komisję w Orawskim Podzamku, polska delegacja zerwała rokowania. 25 listopada 1938 polskie władze oświadczyły władzom słowackim, że sporne tereny zostaną obsadzone przez polskie wojsko do południa 27 listopada. 26 listopada Słowacy ewakuowali swoje wojska i władze z tych terenów. 27 listopada pod Ždiarem doszło do potyczki wojsk polskich i czechosłowackich, 29 listopada - do starcia pod Smerdzonką. 25 listopada komisje polska i słowacka spotkały się w Czorsztynie, 27 listopada rokowania zostały wznowione w hotelu Maraton w Zakopanem, zaś 1 grudnia 1938 podpisano umowę o przebiegu granicy.

Na Spiszu Polsce przypadły:

- części gmin Tatraska Javorina i Ždiar o łącznej powierzchni 110 km², zamieszkane przez 530 osób,
- wieś Lesnica - 14,25 km² z 479 mieszkańcami,
- tereny nad Popradem koło wsi Medzibrodie i Sulin oraz teren wewnątrz meandru Popradu zwany Słowacką Łopatą.

Taki stan przetrwał do czasu wybuchu II wojny światowej. Po podbiciu Polski III Rzesza przekazała Słowacji tereny przyłączone do Polski w 1920 i w 1938, z których część armia słowacka zajęła już w kampanii wrześniowej. Odpowiednią umowę podpisano w Berlinie 21 listopada 1939. 22 grudnia 1939 sejm niepodległej już wtedy Słowacji wcielił te ziemie do tego państwa.

Lata 1945-1958

W styczniu 1945 północny Spisz został zajęty przez Armię Czerwoną, która nie dopuściła do jakichkolwiek zmian terytorialnych na tym terenie. Na mocy tymczasowej umowy z 20 maja 1945 Czechosłowacja zobowiązała się oddać Polsce ziemie spiskie przyłączone do Polski w 1920. Polski Rząd Tymczasowy w czerwcu 1945 w Moskwie usiłował podjąć rokowania z Czechosłowacją na temat polskich roszczeń terytorialnych, jednak do rokowań w ogóle nie doszło. Wobec tego na początku lipca 1945 polskie władze obsadziły północny Spisz do granic przedwojennych. Ponieważ na Orawie doszło do starć milicji polskiej ze słowacką, 17 lipca 1945 Spisz obsadziło wojsko.

Ostateczne wytyczenie granicy polsko-czechosłowackiej na Spiszu nastąpiło na mocy umowy zawartej w Warszawie 13 czerwca 1958. Granica ta przebiega obecnie tak, jak w latach 1920-1938.

Spisz

Spisz (łac. Scepusium, słow. Spiš, niem. Zips, węg. Szepes) – region historyczny, geograficzny i etnograficzny leżący w Centralnych i Wewnętrznych Karpatach Zachodnich, w dorzeczu górnego Popradu, górnego Hornádu oraz w części dorzecza Dunajca (na wschód od Białki). Na północnym zachodzie Spisz sąsiaduje z Podhalem, na północy z ziemią sądecką, na wschodzie z Szaryszem, na południu z Abovem i Gemerem, na południowym zachodzie z Liptowem (zobacz: Regiony Słowacji).

Obecnie Spisz jest podzielony granicą państwową na części należące do Polski i Słowacji (zobacz: Polski Spisz). Powierzchnia całego Spisza wynosi ok. 3,7 tys. km², części słowackiej – ok. 3,5 tys. km², części polskiej – 195,5 km². Na Spiszu wyróżnia się dwa subregiony:

- Górny Spisz – Żamagurze Spiskie, kotlina górnego Popradu i Góry Lewockie,
- Dolny Spisz – kotlina górnego Hornádu i Rudawy Spiskie.

Pod względem geograficznym w granicach Spisza znajdują się, w całości lub w części, następujące regiony: Kotlina Popradzka, Kotlina Hornadzka, Tatry Wschodnie, Tatry Niżne, Góry Straceńskie, Góry Lewockie, Pogórze Spisko-Gubałowskie i Pieniny.

Największe lub najbardziej znane miejscowości Spisza to Poprad, Kieżmark, Spiska Nowa Wieś, Lewocza, Spiskie Podgrodzie (ze Spiską Kapitułą) i Stara Lubowla. W polskiej części Spisza znajduje się 14 wsi: Czarna Góra, Dursztyn, Falsztyn, Frydman, Jurgów, Kacwin, Krempachy, Łapszanka, Łapsze Niżne, Łapsze Wyżne, Niedzica, Nowa Biała, Rzepiska i Trybsz. Należą one do trzech gmin, spośród których tylko gmina Łapsze Niżne ma charakter wyłącznie spiski.

Na polskim Spiszu żyje niewielka mniejszość słowacka. Spisz słowacki z mniejszości narodowych obok Polaków zamieszkują Rusini (zwarcie na północy i w enklawach na południu Spisza), Cyganie (w szczególności dawne wsie niemieckie, w kilkunastu stanowią większość) i Niemcy (większość w Chmielnicy (Hobgart), sporo koło Gelnicy).

Historia

Najstarsze ślady człowieka na Spiszu pochodzą z paleolitu. W Gánovcach koło Popradu znaleziono trawertynowy odlew czaszki człowieka neandertalskiego. Koło Spiskiego Czwartku odkryto pozostałości osady z epoki brązu. Niemal na całym obszarze Spisza znajdowano ślady kultury celtyckiej i rzymskiej. Słowianie dotarli tu z dorzecza Wisły oraz z Bałkanów. W IX w. Spisz stanowił część państwa wielkomorawskiego. Z tego okresu pochodzą osady w okolicach Lewoczy oraz miejscowości Nemešany, Smižany, Spiska Biała, Spiska Nowa Wieś, Wielka i Gelnica. Na początku X w. państwo morawskie zostało podbite przez Węgrów i od tej pory aż do 1918 Spisz pozostawał pod władzą Królestwa Węgier. Od połowy XII w. Spisz stanowił odrębny komitat. W jego granicach powstawały również różne mniejsze jednostki administracyjne.

W 1001 r. król Polski Bolesław Chrobry przyłączył do swego królestwa Spisz wraz z większością ziem słowackich (zobacz Prowincja Wag), jednak utracił większość ziem spiskich (poza północną częścią regionu) już w 1018. Pozostałe tereny Spisza Węgry stopniowo przejmowały z powrotem przez następne trzy stulecia, działając metodą faktów dokonanych, to znaczy intensywnie kolonizując te tereny i wykonując na nich coraz więcej uprawnień administracyjnych. Granica polsko-węgierska na terenie Spisza przed XIV w. przebiegała najprawdopodobniej doliną Hornadu. Jej przebieg nie jest dokładnie znany, tym bardziej, że na początku tego okresu tereny samego pogranicza były jeszcze w zasadzie bezludne – ich kolonizacja była dopiero w toku. Jest jednak pewne, że Zamagurze Spiskie i dolinę Popradu poniżej Białej Spiskiej zaliczano wówczas do ziemi sądeckiej, podlegającej władzy książąt krakowskich. Jeszcze w 1292 r. księżniczka Kinga obsadziła region swymi wojskami, dążąc do utrzymania go przy Polsce. Jednak w 1312 r. Polska ostatecznie utraciła region na rzecz Węgier. Ustalona wtedy granica polsko-węgierska przetrwała do 1920 r.

Już w czasach wojen polsko-węgierskich postępowała kolonizacja Spisza. Od południa napływali słowaccy osadnicy z Górnych Węgier, a od północy polska ludność z Sądecczyzny. W XIII w. Spisz zasiedliła fala osadników niemieckich, sprowadzonych przez królów węgierskich głównie z Saksonii. Kolonizacja saska pozwoliła na szybkie odtworzenie sieci osadniczej zniszczonej przez najazdy mongolskie w latach 40. XIII w. oraz doprowadziła region do gospodarczego rozkwitu. Na fali tej kolonizacji lokowano na prawie niemieckim większość miast spiskich. W XV w. nadeszła na te tereny kolejna fala osadnictwa – kolonizacja wołoska. Ludność pochodzenia wołoskiego, wywodząca się z Karpat Południowych, zasiedliła najwyższy, graniczny grzbiet Karpat Zachodnich. Wołosi zajmowali się głównie pasterstwem, ich osady lokowano na prawie wołoskim. Ludność wołoska była w znacznym stopniu zesławizowana już w czasach tej kolonizacji, zaś w ciągu następnych stuleci przeobraziła się we wschodniosłowiańską grupę etniczną Łemków. Osadnicy niemieccy w większości ulegli słowakizacji, która jednak postępowała nad wyraz powoli. Część ludności niemieckiej do dziś zachowała niemieckie poczucie narodowe, kulturę i język.

W 1412 r. król Władysław Jagiełło pożyczył Zygmunutowi Luksemburskiemu pod zastaw 37 000 kop szerokich groszy praskich (ówcześnie ok. 7 ton czystego srebra). Pożyczkę zabezpieczono zastawem, w którego skład weszły miasta i miasteczka: Biała dziś Biała Spiska, Lubica, Wierzbów, Spiska Sobota, Poprad, Straże, Spiskie Włochy, Nowa Wieś dziś Spiska Nowa Wieś, Ruszkinowce, Wielka, Spiskie Podgrodzie, Maciejowce, Twarożne, Lubowla dziś Stara Lubowla, Podoliniec i Gniazda wraz z przyległymi dominiami. Węgry podejmowały wiele prób odzyskania zastawionych miast, jednak dług nie został spłacony i zastawione terytoria pozostały we władaniu

korony polskiej aż do 1769 r. Zastawione miasta utworzyły starostwo grodowe z siedzibą w Zamku Lubowskim (zobacz Zastaw spiski).

W kolejnych latach przez tereny spiskie przetoczyło się wiele wewnętrznych i międzynarodowych sporów (batalie husyckie, spory Jagiellonów z Władysławem Pogrobowcem, bunt bratryków, kolejne bunty chłopskie i antyhabsburskie w XVII i XVIII w.). W 1769 r, podczas konfederacji barskiej, cesarzowa austriacka Maria Teresa zagarnęła starostwo spiskie, a później także czorsztyńskie, nowotarskie i sądeckie.

Skład narodowościowy ludności Spisza był dość złożony. Większość ludności, zwłaszcza wiejskiej, stanowili Słowacy, w miastach mieszkali liczni Niemcy, na południu był spory odsetek ludności węgierskiej. Szczególnie skomplikowana była sytuacja narodowościowa północnego Spisza, gdzie ludność góralska nie miała jasno określonej świadomości narodowej mimo polskiej przynależności etnicznej i językowej (zasiedlenie z Niżnego i Skalnego Podhala oraz Sądeckizny), a na dodatek po obu stronach granicznych gór mieszkała jednolita narodowościowo ludność rusińska. Jednak aż do XIX w. kwestie narodowe na terenach Karpat nie miały większego znaczenia. Dopiero słowiańskie przebudzenie narodowe i intensywna madziaryzacja w połowie XIX w. postawiły tę kwestię na ostrzu noża. Na Spiszu, acz nieco słabiej, niż w zachodniej i środkowej Słowacji, zaczął się rozwijać narodowy ruch słowacki. Stosunkowo późno, bo od 1895 r. działania na rzecz rozbudzenia świadomości narodowej podjęli Polacy. Głównymi ośrodkami działalności polskiej przed I wojną światową były: Łapsze Niżne (zwane "Małą Warszawą"), Lendak i Jurgów. Ponadto we wsiach: Frydman, Dursztyn, Czarna Góra, Kacwin, Pilchów, Łąckowa, Żar, Drużbaki Niżne, Słowiańska Wieś, Krzyżowa Wieś i w mieście Biała Spiska funkcjonowały polskie biblioteki.

Efektom działań obu stron był konflikt narodowościowy. W 1918 r. po obu stronach granicy węgiersko-galicyskiej powstały nowe państwa – Czechosłowacja i Polska, a polskojęzyczne obszary na Spiszu i Orawie stały się sporne. Polacy na Spiszu w połowie listopada 1918 r. założyli w Starej Lubowli Polską Radę Narodową. Między wojskami polskimi i czechosłowackimi doszło do zbrojnych starć, które jednak na szczęście nie zakończyły się otwartą wojną. W wyniku decyzji Rady Ambasadorów podjętej w Spaa 28. VII. 1920 r. do Polski został przyłączony niewielki fragment Zamagurza (14 wsi), znany odtąd jako Polski Spisz. Po obu stronach pozostało jednak poczucie krzywdy i pretensje terytorialne. Umową zawartą 30 listopada 1938 w Zakopanem Polska wymogła na Słowacji cesję dalszej części Spisza – Jaworzyny Spiskiej oraz Leśnicy Pienińskiej. Z kolei po zakończeniu kampanii wrześniowej teren polskiego Spisza, łącznie z terenami zajętymi przez Polskę w 1938 r., został przekazany przez III Rzeszę Słowacji, de facto 3. IX., zaś formalnie 21. XI. 1939 w wyniku układu Ribbentropp-Černák. Po II wojnie światowej przywrócono status quo z lat 1920-1938, choć ostateczne porozumienie graniczne zapadło dopiero w 1958 r.

Spisz jest krainą historyczną. Granice polskiej części Spisza przebiegają od ujścia Białki do Dunajca niedaleko Dębna Podhalańskiego, na wschód wzdłuż Dunajca do granicy państwa w rejonie słowackiej wsi Łysa nad Dunajcem, następnie na południe granicą państwa przez dolinę Zadniego Potoku, grzbietem Wyżniego Hardenu do szczytu Frankowej Góry, dalej wzdłuż granicy na zachód do doliny potoku Kacwin, po jej przecięciu południowymi stokami pasma Magury Spiskiej aż do górnej części doliny Białki na południe do wsi Jurgów i wzdłuż rzeki Białki do ujścia do Dunajca. Administracyjnie położony jest na granicy powiatów nowotarskiego i wschodniej części tatrzańskiego. Pod względem topograficznym można go podzielić na dwie części: północną - pasmo Pienin Spiskich i południową - polską część Zamagurza Spiskiego.

Z etnograficznego punktu widzenia Polski Spisz zamieszkują górale spiscy. W ich kulturze materialnej można z łatwością zauważyć wpływy państw, w których granicach znajdował się Spisz na przestrzeni dziejów, a zatem, obok elementów czysto polskich znajdziemy tu elementy kultury węgierskiej, niemieckiej, słowackiej, ale także - podobnie jak na całej góralszczyźnie - naleciałości wołoskie. Ową wielokulturową mozaikę można zauważyć zarówno w folklorze muzyczno-tanecznym (obok swojsko brzmiących nazw tańców jak np.. "staro babo" czy "malorz" zobaczyć i usłyszeć można również "madziara"), jak i w stroju. Charakterystyczne dla Spiszaków są haftowane zielone kamizelki, tzw. lajbiki, zdobione rzędami błyszczących guzików, które do złudzenia przypominają dawną część munduru naszych "bratanków". Obok charakterystycznych dla całej góralszczyzny kierpców występują tu często buty z cholewami, czasem z wycięciami pod kolanem na wzór węgierski.

W stroju kobiecym do dziś można spotkać spódnice z biało-czerwonego samodziału (kanafas) i charakterystyczne, zapinane jedynie w pasie gorsety. Najbardziej paradnym ubiorem kobiecym jest czerwona suknia złożona ze spódnicy i gorsetu obszytych złotymi galonami. Do tego "rąbkowy" czyli tiulowy fartuch, a

całość uzupełniał czepek "z ząbkami" na środku czoła. Do stroju odświętnego należał do niedawna biały, bogato zdobiony kożuch. Na polskim Spiszu taki strój zachował się zwłaszcza w okolicy Jurgowa.

Szczególnym znakiem współistnienia na Spiszu różnych kultur jest dialekt spiski, gdzie wśród wpływów węgierskich, słowackich czy ruskich spotkać można wiele germanizmów, będących śladem po osadnictwie niemieckim, a nazwy takich miejscowości jak Dursztyn, Falsztyn, Frydman są tego niezaprzeczalnym dowodem.

Źródła:

Stanisław Figiel Polski Spisz. Przewodnik turystyczny, Wydawnictwo PTTK "Kraj", Warszawa - Kraków 1984, ISBN 83-00-00547-1

Almanach. Słowacy w Polsce. VIII, Towarzystwo Słowaków w Polsce, Kraków 2001, ISSN 1233-0205

Józef Ciągwa Dzieje i współczesność Jurgowa 1546-1996, Towarzystwo Słowaków w Polsce, Kraków 1996, ISBN 83-902502-7-6

Krzysztof Strauchmann Tajemnice skalnej ziemi. Nie tylko przewodnik, Oficyna Wydawnicza "Rewasz", Pruszków 2001, ISBN 83-85557-64-4

Mieczysław Małecki Język polski na południe od Karpat (Spisz, Orawa, Czadeckie, wyspy językowe), Gebethner i Wolff, Kraków, Warszawa, Łódź, Poznań, Wilno, Zakopane 1938

SKPG KRAKÓW